

beschreven wordt hoe de Zwolse wijkpredikant ds. J. H. Kuiper bij Van Eerbeeks graf een rede houdt die doorspekt is van orthodox-gereformeerde gemeenplaatsen, neemt Werkman deze predikant in bescherming. Want ook deze invalshoek sloot aan bij Van Eerbeeks geloofsopvatting. Hij had beslist waardering — ondanks al zijn kritiek — voor het traditionalisme van deze dominee, dat hij beschouwde als pastorale trouw. De helder geanalyseerde tegenstelling tussen geloofskritiek en geloofstrouw vormt een boeiend aspect van dit waardevolle boek.

H. de Liagre Böhl

L. Brants, *Leiding moeten zij hebben. Geschiedenis van de sociaal pedagogische zorg voor mensen met een verstandelijke handicap in Nederland tussen 1900 en 1945* (Dissertatie Maastricht 2004; Antwerpen, Apeldoorn: Garant, 2004, 233 blz., € 32,50, ISBN 90 441 1633 9).

‘Anti-pedagogisch’: zo noemt Inge Mans in haar cultuurgeschiedenis van zwakzinnigen het regiem in Dennendal, de beroemde afdeling voor zwakzinnigen in Den Dolder, waar zich rond 1970 hippie-achtige Oranjevrijplaats taferelen afspeelden. Begeleiders in kleurrijke kleren, aandacht voor de persoonlijke wensen en behoeften van de bewoners, een vrije en speelse vorm van samenleven van de zwakzinnigen en de ‘zachtzinnigen’ (hun begeleiders). Ontplooiing van de zwakzinnige: daar ging het in Dennendal om en de belangrijkste voorwaarde daarvoor lag niet in de pedagogische behandeling maar in acceptatie van het wezen van de zwakzinnige. (Mans (1998) 271)

Hoe ver weg nog lijkt deze benadering in het boeiende proefschrift van Luc Brants *Leiding moeten zij hebben*, dat gaat over de nazorg voor zwakzinnigen in de eerste helft van de vorige eeuw. Een totaal ander universum waarin juist met veel moeite gezocht wordt naar een nieuwe vorm van sociaal-pedagogische hulpverlening. Een wereld waarin het belangrijkste motief is: ‘Arbeid, arbeid en nog eens arbeid.’ Arbeiden: dat is de sleutel die de pioniers op dit terrein gebruiken om te voorkomen dat hun pupillen op het slechte pad raken, arbeid geeft hen structuur, rust, afleiding en zelfvertrouwen. Door te laten zien dat zij kunnen werken, tonen de nazorgwerkers aan dat zwakzinnigen niet zijn voorbestemd om overlast te veroorzaken of de maatschappij op kosten te jagen door een dure gestichtsoopname.

De belangrijkste doelgroep van de nazorg waren de oud-leerlingen van het buitengewoon lager onderwijs (blo). Onder deze groep waren het dan weer vooral de betere: degenen die al dan niet onder begeleiding in de maatschappij konden functioneren én in meer of mindere mate geschikt werden gevonden om te werken. Omdat op de blo-scholen gemiddeld twee keer zoveel jongens als meisjes zaten en vooral voor hen het werken in loondienst als maatschappelijke eis gold, waren meisjes in de nazorg ver in de minderheid.

De werkwijze in de nazorg werd grotendeels ontwikkeld door de Amsterdamse blo-onderwijzer Pier de Boer, de eerste nazorgambtenaar in Amsterdam, aan het begin van de jaren twintig. Hij hanteerde een driedeling in het werk: maatschappelijke zorg (het vinden

en houden van werk en ondersteuning in de thuissituatie), werkinrichting (dagbesteding voor degenen die niet in loondienst konden werken) en avondverzorging (herhalingsonderwijs, gezelligheid en morele ondersteuning).

Het denken over zwakzinnigheid werd (ook) onder nazorgwerkers in deze periode bepaald door enerzijds de eugenetiek en het degeneratiedenken, anderzijds de sociale hygiëne en het geloof in maakbaarheid. De nazorgwerkers waren sterk verbonden met het onderwijs en geloofden in de mogelijkheid van opvoeding en verheffing van het volk. Al vormden zwakzinnigen door hun aanleg voor asociaal gedrag een maatschappelijk risico, dat risico kón worden beperkt wanneer zwakzinnigen op school en in de samenleving pedagogisch werden begeleid: door de nazorg, met als belangrijkste middel arbeid.

De maatschappelijke context vat Brants in drie hoofdthema's samen: de verzuiling, de economische crisis en de bezetting. Vooral de invloed van crisis en bezetting was sterk. Nazorgwerkers deden hun voordeel met de crisis: gemeentes wilden graag bezuinigen op dure opnames. Anderzijds betekende de crisis een grote werkverzwaren voor hen en traden er problemen op door een teruglopende afzet en een versterkte concurrentie met andere hulpvormen. De bezetting, waarop de nazorgwerkers volgens Brants nogal naïef en argeloos reageerden, bracht een landelijke registratie (die overigens in 1944, toen de bezetter inzage eiste, weer werd vernietigd), en de opzet van speciale werkkampen; alles te goeder trouw en in de hoop om de pupillen te beschermen.

De verhouding tot blo-onderwijs en de sociale psychiatrie was innig maar leverde ook wrijving en professionele schermutselingen. Met de residentiële zorg bestonden slechts incidentele contacten en met de arbeidsbemiddeling verkeerde de nazorg op ronduit gespannen voet.

Brants hoofdvraag luidt: heeft deze nazorg bijgedragen aan de integratie van lichtzwakzinnigen in de Nederlandse samenleving? Zijn antwoord luidt: 'ja'. Niet alleen wisten de nazorgwerkers hun pupillen in de maatschappij te houden, hun werk beïnvloedde het beeld van zwakzinnigen in positieve zin: 'Zij wisten de maatschappelijke kaders, waarvan zij zelf deel uitmaakten, te doen verschuiven.' (186)

Brants beschrijft mooi, en op grond van degelijk bronnenonderzoek, hoe dit werkveld zich heeft ontwikkeld. Vooral de hoofdstukken over de beginnende nazorg in Amsterdam en Haarlem zijn erg interessant, en in de hoofdstukken over de crisis en de bezetting wordt het echt spannend. Wel had ik problemen met de (altijd heikele) vraag naar het succes. De nazorg was succesvol, concludeert Brants, maar we weten niet of het ook goed was gegaan zonder nazorg. Bovendien: het vóórkomen van opnames (negatief en financieel), dan wel het in de maatschappij houden van zwakzinnige kinderen (positief en ideëel), legitimeerde deze nieuwe vorm van zorg. Het antwoord op de vraag naar het welslagen moet per definitie wel 'ja' luiden. Bijt de slang zich hier in haar eigen staart?

Soms miste ik ook een heldere analyse van de (verstrengelde en vaak tegengestelde) belangen die ook hier op het spel stonden: financiële, zowel als professionele. Alleen dan begrijp je waarom het Pier de Boer, de Amsterdamse nazorgambtenaar, lukte om de gemeente Haarlem te overtuigen van de zin van nazorg, terwijl de machtige inspecteur van het krankzinnigenwezen zich daar juist tegen keerde. Maar ook de idealen blijven onvoldoende verklaard: waar kwam dat onverwoestbare geloof in de kracht van de pedagogiek vandaan, wat bezielde die mensen toch?

Leiding moeten zij hebben is een mooi boek en een prima aanvulling op het andere onderzoek dat de afgelopen jaren op het terrein van de geschiedenis van de zwakzinnigenzorg en aanverwante terreinen is gedaan. Dat brengt me op het volgende: ik had graag gezien dat de auteur zijn bevindingen expliciet had vergeleken met dit andere onderzoek (Jak, Klijn, Graas, Mans maar ook Weijers en Tonkens). Dat zou hem op twee punten misschien nog wat verder hebben kunnen brengen: zowel in zijn theoretische uitgangspunt — de nu wat sleets aandoende civilisatietheorie van Elias — als in de scherpte van zijn beschrijving van juist deze specifieke vorm van begeleiding en zorg. Een andere vraag die me bij het lezen van dit boek, dat toch vooral gaat over pioniers en over hun noeste geploeter om een praktijk van zorg en begeleiding van de grond te krijgen, bekreep was: waar zijn de mensen van vlees en bloed in deze geschiedenis? Wat was de grote held van het boek, Pier de Boer, voor een man en wie waren zijn pupillen? Misschien kan Luc Brants daar nog eens op terugkomen.

Leonie de Goei

H. Renders, *Wie weet slaag ik in de dood. Biografie van Jan Campert* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2004, 479 blz., € 27,50, ISBN 90 234 1449 7).

In zijn vorige in 1998 verschenen biografie, de levensbeschrijving van de dichter Jan Hanlo, heeft Hans Renders een helder theoretisch concept ontwikkeld. Met behulp van diverse hulpwetenschappen, in het bijzonder de psychologie, heeft hij van Hanlo een scherpe analyse gegeven. Dergelijke theorievorming ontbreekt in de voorliggende biografie over de dichter en journalist Jan Campert (1902-1943). De aanpak is minder analytisch en hoofdzakelijk descriptief. De biograaf vertelt en ontmaskert mythen. Iedereen kent Jan Campert, niemand weet wie hij was, zo opent Renders het boek en vervolgt: Campert was niet alleen de vader van Remco en de dichter van 'De Achttien Dooden' — zoals iedereen zich voorstelt —, maar ook journalist, romancier en dichter van het tweede garnituur, minnaar, bohémien en een avonturier, die geteisterd werd door tweestrijd tussen enerzijds grootse ambities en anderzijds een grillig karakter. (7-10)

Campert was een gangmaker van het literaire leven in Den Haag in de jaren twintig en dertig. Als bohémien vertoonde hij zich graag in cafés en theaters. Als redacteur van de stadskrant *De Nieuwsbron* schreef hij over het mondaine Haagse leven. Zijn privéleven was onevenwichtig, zich onderscheidend door twee korte huwelijken — de eerste met de actrice Joeki Broedelet, de tweede met de schrijfster Clara Eggink —, talloze amourettes waaronder een jetsetachtige romance met de schrijfster Willy Corsari, gelardeerd door vechtpartijen met andere minnaars, fors drankgebruik en chronisch geldgebrek.

Camperts in 1941 verschenen korte autobiografie heet *Slordig beheer*. Daarmee gaf hij een kwalificatie van een door hemzelf als zodanig ervaren bestaan. De titel getuigt niet alleen van zelfkennis, maar ook van onvrede met het eigen leven. Hij was de ernstige jongeling die in Den Haag en ook in Amsterdam het *joie de vivre* ontdekte. Maar volgens Renders gaven zijn levensomstandigheden steeds minder aanleiding voor een losbandig leven. Een chronisch geldgebrek, een chaotisch liefdesleven en een sociaal steeds meer

Leiding moeten zij hebben is een mooi boek en een prima aanvulling op het andere onderzoek dat de afgelopen jaren op het terrein van de geschiedenis van de zwakzinnigenzorg en aanverwante terreinen is gedaan. Dat brengt me op het volgende: ik had graag gezien dat de auteur zijn bevindingen expliciet had vergeleken met dit andere onderzoek (Jak, Klijn, Graas, Mans maar ook Weijers en Tonkens). Dat zou hem op twee punten misschien nog wat verder hebben kunnen brengen: zowel in zijn theoretische uitgangspunt — de nu wat sleets aandoende civilisatietheorie van Elias — als in de scherpte van zijn beschrijving van juist deze specifieke vorm van begeleiding en zorg. Een andere vraag die me bij het lezen van dit boek, dat toch vooral gaat over pioniers en over hun noeste geploeter om een praktijk van zorg en begeleiding van de grond te krijgen, bekreep was: waar zijn de mensen van vlees en bloed in deze geschiedenis? Wat was de grote held van het boek, Pier de Boer, voor een man en wie waren zijn pupillen? Misschien kan Luc Brants daar nog eens op terugkomen.

Leonie de Goei

H. Renders, *Wie weet slaag ik in de dood. Biografie van Jan Campert* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2004, 479 blz., € 27,50, ISBN 90 234 1449 7).

In zijn vorige in 1998 verschenen biografie, de levensbeschrijving van de dichter Jan Hanlo, heeft Hans Renders een helder theoretisch concept ontwikkeld. Met behulp van diverse hulpwetenschappen, in het bijzonder de psychologie, heeft hij van Hanlo een scherpe analyse gegeven. Dergelijke theorievorming ontbreekt in de voorliggende biografie over de dichter en journalist Jan Campert (1902-1943). De aanpak is minder analytisch en hoofdzakelijk descriptief. De biograaf vertelt en ontmaskert mythen. Iedereen kent Jan Campert, niemand weet wie hij was, zo opent Renders het boek en vervolgt: Campert was niet alleen de vader van Remco en de dichter van 'De Achttien Dooden' — zoals iedereen zich voorstelt —, maar ook journalist, romancier en dichter van het tweede garnituur, minnaar, bohémien en een avonturier, die geteisterd werd door tweestrijd tussen enerzijds grootse ambities en anderzijds een grillig karakter. (7-10)

Campert was een gangmaker van het literaire leven in Den Haag in de jaren twintig en dertig. Als bohémien vertoonde hij zich graag in cafés en theaters. Als redacteur van de stadskrant *De Nieuwsbron* schreef hij over het mondaine Haagse leven. Zijn privéleven was onevenwichtig, zich onderscheidend door twee korte huwelijken — de eerste met de actrice Joeki Broedelet, de tweede met de schrijfster Clara Eggink —, talloze amourettes waaronder een jetsetachtige romance met de schrijfster Willy Corsari, gelardeerd door vechtpartijen met andere minnaars, fors drankgebruik en chronisch geldgebrek.

Camperts in 1941 verschenen korte autobiografie heet *Slordig beheer*. Daarmee gaf hij een kwalificatie van een door hemzelf als zodanig ervaren bestaan. De titel getuigt niet alleen van zelfkennis, maar ook van onvrede met het eigen leven. Hij was de ernstige jongeling die in Den Haag en ook in Amsterdam het *joie de vivre* ontdekte. Maar volgens Renders gaven zijn levensomstandigheden steeds minder aanleiding voor een losbandig leven. Een chronisch geldgebrek, een chaotisch liefdesleven en een sociaal steeds meer